

١٠٥٦٧٧

دانشگاه اصفهان

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

گروه علوم اجتماعی

پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی علوم اجتماعی گرایش جامعه‌شناسی

سنجش سرمایه‌ی اجتماعی میان گروهی

(مورد مطالعه: دانشگاه تبریز و دانشگاه علوم پزشکی تبریز)

استادان راهنما:

دکتر مهدی ادیبی سده

دکتر بهجت یزدخواستی

استاد مشاور:

دکتر علی ربانی خوراسگانی

پژوهشگر:

عباس لطفی‌زاده

مهر ماه ۱۳۸۷

۱۳۸۷ / ۹ / ۲۳

۱۰۵۶۷۷

۸۷/۱۰/۱۹
۸۷/۱۰/۱۹

اطلاعات آرکایو ملی بزرگ
سپتامبر ۱۳۸۷

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی جامعه‌شناسی آقای عباس لطفی‌زاده
تحت عنوان:

سنجش سرمایه‌ی اجتماعی میان گروهی

در تاریخ ۸۷/۷/۷ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه‌ی عالی به تصویب نهایی رسید.

امضاء

با مرتبه‌ی علمی استادیار

دکتر مهدی ادیبی

۱- استاد راهنمای پایان‌نامه

امضاء

با مرتبه‌ی علمی استادیار

دکتر بهجت یزدخواستی

۲- استاد راهنمای پایان‌نامه

امضاء

با مرتبه‌ی علمی استادیار

دکتر علی ربانی

۳- استاد مشاور

امضاء

با مرتبه‌ی علمی دانشیار

دکتر مجید صامتی

۴- استاد داور خارج از گروه

امضاء

با مرتبه‌ی علمی استادیار

دکتر وحید قاسمی

۵- استاد داور داخل گروه

مهر و امضای مدیر گروه علوم اجتماعی

دکتر علی ربانی

در فانهات هستی و می بینی؛

در ژرف اقیانوس آرام

نسل فلان ماهی، هزاران سال پیش از ما-

ناپود کرده است.

در فانهات هستی و می خوانی؛

نور فلان سیاره، صدها سال نوری

- تا بگذرد از کوهکشان ما-

پهنای این هفت آسمان را در نور دیده است!

در فانهات هستی و از این گونه بسیار

هر روز می بینی و می خوانی و می دانی.

اما، نمی دانی

اینک، سه روز است

همسایهات، تنهای تنها، در اتاقش

از این جهان بی ترهم، چشم پوشیده است!

همسایه بیمار، همسایه تنها

داروی قلبش را، در استکان هم ریخته،

نزدیک لب آورده، آه، اما نوشیده است!

آشفتهگی هایی، گواهی می دهد؛

تا با غیر سازد شما را، یا شمایان را

بسیار کوشیده است.

* * *

دلخ می فواست: دنیا فانه مهر و مصیبت بود

دلخ می فواست: مردم دنیا در همه احوال با هم آشتی بودند

طمع در مال یکدیگر نمی کردند.

کمر بر قتل یکدیگر نمی بستند.

مراد فویش را در نامردی های یکدیگر نمی جستند،

از این خون ریختن ها، فتنه ها، پرهیز می کردند،

چو گفتاران خون آشام، کم تر چنگ و دندان نیز می کردند!

مگو «این آرزو خام است!»

مگو: «روح بشر همواره سرگردان و ناکام است»

اگر این کوهکشان از هم نمی باشد،

وگر این آسمان در هم نمی ریزد،

بیا تا ما «فلک را سقف بشکافیم و طریقی نو در اندازیم»

به شادی «کل برافشانیم و می در ساغر اندازیم!»

تقدیر و تشکر

در اینجا، بر خود واجب می‌دانم، تا از کسانی که در این مسیر، به نحوی مرا یاری و راهنمایی کردند، تشکر و قدردانی نمایم:

پیش از هر چیز، از اساتید بزرگوایم، آقای دکتر مهدی ادیبی سده و خانم دکتر بهجت یزدخواستی که زحمت راهنمایی این پایان‌نامه را بر دوش کشیدند، سپاسگذاری می‌کنم.

همچنین از استاد ارجمندم، آقای دکتر علی ربانی، که مسئولیت استاد مشاوره اینجانب را بر عهده داشتند، تشکر و قدردانی می‌کنم.

به عنوان دانش‌آموخته دانشگاه اصفهان، بر خود وظیفه می‌دانم از اساتید دیگرم در این دوره (آقایان، دکتر رسول ربانی، دکتر ابراهیم انصاری، دکتر صمد کلانتری، دکتر وحید قاسمی، و دکتر نصرالله پورافکاری، و خانمها، دکتر فروغ‌السادات عریضی و دکتر ماری لوتران) سپاسگذاری نمایم.

همچنین، از خانم دکتر کاتارزینا پاژاک (Katarzyna Pajak)، استاد جامعه‌شناسی آکادمی علوم لهستان، و آقای دکتر اسجورد بوگلسدیک (Sjoerd Beugelsdijk)، استاد دانشگاه تیلبورگ هلند، به خاطر ارسال مقالات و راهنمایی‌های ارزنده‌شان تشکر می‌کنم.

از دوستان و همکلاسیهای عزیزم، به ویژه آقای داوود کریمی، آقای مرتضی خوش‌آمدی و آقای مهدی خنده‌رو که در طول این کار مرا یاری کردند تشکر و قدردانی می‌کنم.

و بالاخره، سپاسگذاری خود را نسبت به تمام کسانی که در مرحله تکمیل پرسشنامه، به نحوی مرا یاری کردند — از جمله، خواهرانم سمیه و الهام، برادرم مهدی، و دوستان عزیزم، وحیده خانی‌نژاد، صغیرا و سمیرا محرم‌زاده، علی کریمی‌نژاد، و پوریا رمضانپور — اعلام می‌دارم.

به یاد،

دوست و پسردایی عزیزم، رضا

که داغ رفتنش هنوز بر سینه‌ام سنگینی می‌کند

و تقدیم به،

پدر و مادر عزیزم

به پاس زحمات و محبت‌هایشان

چکیده

دنیای امروز، دنیای تفاوتها و تنوعات است؛ تفاوتها و تنوعاتی که گاهاً شکافهای عظیمی میان انسانها به وجود آورده است. بدون تردید، پر کردن این شکافها نیازمند راهکارهایی نوین است. یکی از راهبردهای جدید در این زمینه، تلاش برای افزایش سرمایه اجتماعی میان گروهی است؛ این مسأله نیز در درجه اول، نیازمند رفع ابهامات و چالشهای روش‌شناختی این مفهوم است. کار پژوهشی حاضر با این هدف اجرا شده است. ما ابزار جدیدی برای سنجش مفهوم سرمایه اجتماعی میان گروهی ارائه کرده و نشان داده‌ایم که این مفهوم به شیوه‌ای نسبتاً ساده می‌تواند عملیاتی شود. ابزار جدید (طیف سام) بر مبنای روش ابداعی کاتارزینا پاژاک و با توجه به شرایط و مقتضیات جامعه ایران تنظیم شده است. این یافته سهم مهمی را در ادبیات داخلی (ایران) سرمایه اجتماعی می‌تواند به خود اختصاص دهد؛ زیرا تا کنون، سرمایه اجتماعی در ایران، عمدتاً بدون تفکیک انواع آن اندازه‌گیری شده است. در حالی که عدم یک چنین تفکیکی، پیامدهای نامناسبی برای کار پژوهشی به دنبال خواهد داشت؛ زیرا مطالعات گوناگون نشان داده‌اند که انواع متفاوت سرمایه اجتماعی تأثیرات متفاوتی بر جای می‌گذارند.

ما مفهوم سرمایه اجتماعی میان گروهی را با استفاده از ابزار جدید اندازه‌گیری کرده‌ایم. همه گویه‌های به کار رفته در طیف، در توافق با ادبیات نظری این مفهوم انتخاب شده است. طیف مذکور از ۱۲ گویه تشکیل شده و از پایایی بالایی (ضریب آلفای کرونباخ = ۰/۸۸۲) برخوردار است.

علاوه بر این، نتایج نشان می‌دهند که سرمایه اجتماعی میان گروهی، می‌بایست در سه بعد مختلف بررسی شود: علایق متفاوت، سبک زندگی متفاوت، و برون گروه‌ها. ضرایب همبستگی میان سرمایه اجتماعی میان گروهی و اعتماد و تساهل اجتماعی، به عنوان ابعاد ذهنی سرمایه اجتماعی، مثبت بوده و به لحاظ آماری معنادار هستند. این تحلیل همچنین، این فرضیه نظری را که عنوان می‌کند سرمایه اجتماعی میان گروهی بالاتر با سطح بالای تساهل اجتماعی نسبت به برون گروه‌ها و سطح پایین تعصب نسبت به درون گروه‌ها همخوانی دارد، تأیید می‌کند. تحلیلهای انجام گرفته، نشان می‌دهند که طیف سام، نه تنها دارای پایایی است بلکه از اعتبار نیز برخوردار است.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، سرمایه اجتماعی میان گروهی، کنشهای متقابل ناهمسان‌گرایانه، حفره‌های ساختاری، پیوندهای ضعیف، پیچیدگی هویت اجتماعی، و شبکه‌های اجتماعی سست.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

۱-۱-۱	مقدمه	۱
۲-۱	بیان مسئله	۲
۳-۱	ضرورت و اهمیت پژوهش	۴
۴-۱	اهداف پژوهش	۶
۵-۱	فرضیه‌های تحقیق	۷
۶-۱	محدودیت‌های پژوهش	۷
۷-۱	تعریف مفاهیم	۸
۱-۷-۱	سرمایه اجتماعی	۸
۲-۷-۱	سرمایه اجتماعی درون گروهی	۹
۳-۷-۱	سرمایه اجتماعی میان گروهی	۹
۴-۷-۱	بعد ساختاری سرمایه اجتماعی میان گروهی	۱۰
۵-۷-۱	اعتماد اجتماعی	۱۰
۶-۷-۱	اعتماد اجتماعی تعمیم یافته	۱۰
۷-۷-۱	شبکه‌های اجتماعی	۱۱
۸-۷-۱	شبکه‌های سست	۱۱
۹-۷-۱	تساهل اجتماعی	۱۱
۱۰-۷-۱	کنش‌های متقابل ناهمسان گرایانه	۱۱
۱۱-۷-۱	پیوندهای ضعیف	۱۲
۱۲-۷-۱	حفره‌های ساختاری	۱۲

فصل دوم: مرور ادبیات تحقیق

۱-۲	رویکردهای مختلف نسبت به سنجش سرمایه اجتماعی میان گروهی (پیشینه تحقیق)	۱۳
۱-۱-۲	پژوهش‌های داخلی	۱۳

۲۱	۲-۲- ادبیات نظری .....
۲۱	۱-۲-۲- مقدمه .....
۲۲	۲-۲-۲- مفهوم سرمایه .....
۲۳	۳-۲-۲- انواع سرمایه .....
۲۳	۱-۳-۲-۲- سرمایه اقتصادی .....
۲۳	۲-۳-۲-۲- سرمایه فرهنگی .....
۲۴	۳-۳-۲-۲- سرمایه نمادین .....
۲۴	۴-۳-۲-۲- سرمایه انسانی .....
۲۶	۴-۲-۲- انواع سرمایه اجتماعی .....
۲۸	۵-۲-۲- عوامل مؤثر بر عدم توجه به سرمایه اجتماعی میان گروهی .....
۳۰	۶-۲-۲- فرضیه‌های مبتنی بر کنشهای متقابل همسان‌گرایانه .....
۳۰	۱-۶-۲-۲- نظریه توازن شناختی .....
۳۲	۲-۶-۲-۲- فرضیه کنش متقابل احساسی هومنز .....
۳۴	۳-۶-۲-۲- قابلیت انتقال در روابط میان‌فردی .....
۳۵	۷-۲-۲- فرضیه‌های مبتنی بر کنشهای متقابل ناهمسان‌گرایانه .....
۳۵	۱-۷-۲-۲- اضطراب منزلتی .....
۳۷	۲-۷-۲-۲- تحرک صعودی .....
۳۹	۳-۷-۲-۲- هویت شخصی و خود بازاندیشانه .....
۴۱	۴-۷-۲-۲- تفاوت‌های فردی در نیاز به انسداد شناختی .....
۴۳	۵-۷-۲-۲- عدم تحمل نسبت به عدم قطعیت .....
۴۵	۸-۲-۲- بنیانهای نظری سرمایه اجتماعی میان‌گروهی .....
۴۵	۱-۸-۲-۲- مفهوم سرمایه اجتماعی میان‌گروهی .....
۴۷	۲-۸-۲-۲- قدرت پیوندهای ضعیف .....
۵۲	۳-۸-۲-۲- حفره‌های ساختاری .....
۵۷	۴-۸-۲-۲- پیچیدگی هویت اجتماعی .....
۵۸	۱-۴-۸-۲-۲- اشتراک .....
۵۹	۲-۴-۸-۲-۲- سلطه .....

۵۹	..... ۲-۲-۸-۴-۳- انفکاک
۶۰	..... ۲-۲-۸-۴-۴- ادغام
۶۱	..... ۲-۲-۹- جمع‌بندی نهایی

فصل سوم: روش تحقیق

۶۴	..... ۳-۱- چالش‌های روش‌شناختی
۶۴	..... ۳-۱-۱- فقدان شفافیت در تعریف نظری سرمایه اجتماعی
۶۵	..... ۳-۱-۲- چندبعدی بودن مفهوم سرمایه اجتماعی
۶۵	..... ۳-۱-۳- اتکا به تحلیل‌های ثانویه
۶۵	..... ۳-۱-۴- تداخل سطوح تحلیل
۶۶	..... ۳-۱-۵- عدم تمایز میان انواع مختلف سرمایه اجتماعی
۶۶	..... ۳-۱-۶- کاربرد شاخص‌های نامناسب
۶۷	..... ۳-۱-۷- عدم توجه به بسترهای فرهنگی
۶۷	..... ۳-۲- روش پژوهش
۶۷	..... ۳-۲-۱- نوع تحقیق
۶۸	..... ۳-۲-۲- ابزار و روش گردآوری داده‌ها
۶۸	..... ۳-۲-۳- جامعه آماری
۶۹	..... ۳-۲-۴- نمونه‌گیری
۶۹	..... ۳-۲-۴-۱- تعیین حجم نمونه
۷۰	..... ۳-۲-۴-۲- شیوه نمونه‌گیری
۷۱	..... ۳-۲-۵- واحد و سطح تحلیل
۷۲	..... ۳-۲-۶- روش‌های آماری مورد استفاده
۷۲	..... ۳-۲-۷- محیط پژوهش
۷۲	..... ۳-۳- آماره‌های توصیفی
۷۲	..... ۳-۳-۱- جنس
۷۳	..... ۳-۳-۲- سن
۷۴	..... ۳-۳-۳- وضعیت تأهل

۷۵	..... ۴-۳-۳- تحصیلات
۷۶	..... ۵-۳-۳- گروه‌های تحصیلی
۷۷	..... ۶-۳-۳- زندگی خوابگاهی
۷۸	..... ۷-۳-۳- دین
۷۹	..... ۸-۳-۳- قومیت

فصل چهارم: یافته‌ها و نتایج

۸۲	..... ۱-۴- اعتبار
۸۹	..... ۲-۴- پایایی
۹۱	..... ۳-۴- همبستگی میان عوامل پنهان سام
۹۲	..... ۴-۴- اعتبار معیار
۹۶	..... ۵-۴- رابطه متغیرهای جمعیت‌شناختی با بعد ساختاری سام
۹۶	..... ۱-۵-۴- جنس
۹۷	..... ۲-۵-۴- سن
۹۸	..... ۳-۵-۴- وضعیت تأهل
۹۸	..... ۴-۵-۴- تحصیلات
۱۰۱	..... ۵-۵-۴- رشته تحصیلی
۱۰۱	..... ۶-۵-۴- تجربه زندگی خوابگاهی

فصل پنجم: بحث و نتیجه‌گیری

۱۰۷	..... ۱-۵- نتیجه‌گیری
۱۰۹	..... ۲-۵- پیشنهادات

پیوست‌ها

۱۱۲	..... پیوست ۱: نمونه پرسشنامه
۱۱۶	..... پیوست ۲: طیف سام (گویه‌های اصلاح‌شده)

صفحه	عنوان
۱۱۷	پی‌نوشت‌ها
۱۱۸	واژه‌نامه انگلیسی - فارسی
۱۲۳	نمایه اشخاص، مکانها و نامهای خاص
۱۲۶	فهرست منابع و مآخذ
۱۳۸	چکیده انگلیسی
۱۳۹	سخن آخر

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۳۱	شکل ۱-۲- ساختار شناختی: عدم توازن و مقابله با آن
۵۰	شکل ۲-۲- نقش پیوندهای ضعیف در ایجاد شبکه‌های سست
۵۴	شکل ۳-۲- سازمان اجتماعی و حفره‌های ساختاری
۵۶	شکل ۴-۲- ساختار شبکه‌ای و حفره‌های ساختاری
۶۰	شکل ۵-۲- ساختارهای هویتی در گروه‌های چندگانه
۶۰	شکل ۶-۲- مدل نظری: ترکیب نظریه‌های تحقیق (پیوندهای ضعیف، حفره‌های ساختاری، پیچیدگی
۶۳	هویت اجتماعی)
۶۳	شکل ۷-۲- مدل تأثیرپذیری بعد ساختاری سرمایه اجتماعی میان گروهی از ابعاد ذهنی سرمایه اجتماعی
۶۳	(اعتماد و تساهل) و متغیرهای جمعیت‌شناختی
۷۳	شکل ۱-۳- نمودار توزیع جنسی نمونه
۷۴	شکل ۲-۳- نمودار توزیع سنی نمونه به تفکیک جنس
۷۵	شکل ۳-۳- توزیع نمونه بر اساس وضعیت تأهل
۷۶	شکل ۴-۳- توزیع نمونه بر اساس مقاطع تحصیلی
۷۷	شکل ۵-۳- توزیع نمونه آماری بر اساس گروه‌های تحصیلی
۷۸	شکل ۶-۳- میزان تجربه خوابگاهی دانشجویان
۷۹	شکل ۷-۳- توزیع نمونه بر اساس مذهب
۸۰	شکل ۸-۳- توزیع نمونه بر اساس قومیت
۸۹	شکل ۱-۴- مدل سنجش سام: تحلیل عاملی- تأییدی
۹۶	شکل ۲-۴- نمودار توزیع سام در بین دو جنس
۹۹	شکل ۳-۴- نمودار نقطه‌ای توزیع سام بر اساس تحصیلات
۱۰۳	شکل ۴-۴- نمودار توزیع سرمایه اجتماعی میان گروهی

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۶۹	جدول ۱-۳- اطلاعات مربوط به جامعه آماری
۷۱	جدول ۲-۳- توزیع حجم نمونه بین جامعه‌های جزء
۷۲	جدول ۳-۳- آماره‌های توصیفی: توزیع جنسی
۷۲	جدول ۴-۳- آمار توصیفی: سن به تفکیک جنس
۷۴	جدول ۵-۳- آمار توصیفی: وضعیت تأهل
۷۵	جدول ۶-۳- آمار توصیفی: مقاطع تحصیلی
۷۶	جدول ۷-۳- آمار توصیفی: توزیع پاسخگویان به تفکیک گروه‌های تحصیلی
۷۷	جدول ۸-۳- آمار توصیفی: تجربه خوابگاهی
۷۹	جدول ۹-۳- آماره‌های توصیفی: توزیع نمونه آماری بر اساس دین
۸۰	جدول ۱۰-۳- آمار توصیفی: توزیع نمونه بر اساس قومیت
۸۴	جدول ۱-۴- تحلیل عاملی: آزمون KMO و بارتلت
۸۴	جدول ۲-۴- تحلیل عاملی: اشتراک گویه‌ها [۱]
۸۵	جدول ۳-۴- تحلیل عاملی: واریانس تبیین شده [۱]
۸۶	جدول ۴-۴- تحلیل عاملی: اشتراک گویه‌ها [۲]
۸۷	جدول ۵-۴- تحلیل عاملی: واریانس تبیین شده [۲]
۸۷	جدول ۶-۴- تحلیل عاملی: ماتریس چرخش یافته
۹۱	جدول ۷-۴- ضریب پایایی طیف سام
۹۲	جدول ۸-۴- ضرایب همبستگی پیرسون: ابعاد سه‌گانه سام
۹۲	جدول ۹-۴- ضرایب همبستگی پیرسون: ابعاد ساختاری-ذهنی
۹۴	جدول ۱۰-۴- ضرایب همبستگی پیرسون: نگرش مثبت به برون‌گروه-ابعاد سام
۹۵	جدول ۱۱-۴- آمار توصیفی: نمره سام در رابطه با میزان تعصب نسبت به برون‌گروه‌ها
۹۶	جدول ۱۲-۴- تأثیر سرمایه اجتماعی میان‌گروهی بر عدم تعصب نسبت به درون‌گروه‌ها: مجذور اتا
۹۷	جدول ۱۳-۴- آزمون تفاوت میانگین‌ها: جنس-سام
۹۸	جدول ۱۴-۴- آزمون همبستگی پیرسون: سن و سرمایه اجتماعی میان‌گروهی
۹۸	جدول ۱۵-۴- آزمون تفاوت میانگین‌ها: وضعیت تأهل و نمرات سام
۹۹	جدول ۱۶-۴- ضرایب همبستگی پیرسون: تحصیلات-سام
۱۰۰	جدول ۱۷-۴- آزمون تفاوت میانگین‌ها (ANOVA): مقاطع تحصیلی-نمره سام

- جدول ۴-۱۸- آزمون تفاوت میانگین‌ها: آزمونهای پس از تجربه (Post Hoc) برای مقادیر سام ۱۰۰
- جدول ۴-۱۹- آمار توصیفی: میانگین نمرات سام به تفکیک گروههای تحصیلی ۱۰۱
- جدول ۴-۲۰- آمار توصیفی: میانگین نمرات سام به تفکیک دانشجویان خوابگاهی و غیرخوابگاهی ... ۱۰۲
- جدول ۴-۲۱- ضرایب همبستگی پیرسون: زندگی خوابگاهی- سام ۱۰۳
- جدول ۴-۲۲- آزمون فرضیه‌ها: سرمایه اجتماعی میان گروهی ۱۰۴
- جدول ۴-۲۳- آزمون فرضیه‌ها: بعد علایق متفاوت ۱۰۵
- جدول ۴-۲۴- آزمون فرضیه‌ها: بعد سبک زندگی ۱۰۵
- جدول ۴-۲۵- آزمون فرضیه‌ها: بعد برون‌گروه ۱۰۶

پیش‌گفتار

آنچه مرا به این پژوهش و به طور کلی این موضوع کشانید، این سؤال همیشگی بود که چرا برخی ملت‌ها با وجود تفاوت‌های عمیق، می‌توانند در کنار یکدیگر کار و زندگی کنند، در حالی که برخی دیگر بیشترین انرژی‌های خود را در جنگ و منازعه با یکدیگر صرف و حیف می‌کنند؟

اما شاید انگیزه مستقیم‌تر این پژوهش در ذهنیت محقق از شرایط فعلی جامعه ایران نهفته باشد. در سال‌های اخیر شاهد ناآرامی‌های بسیاری در گوشه و کنار کشور بودیم؛ این اتفاقات، ذهن بسیاری را به خود مشغول ساخت.

حوادث مذکور، هم واقعیت جدی بودن چالش‌های قومی را گوشزد کرد و هم طی پدیده‌ای غیرمنتظره، عینیت شکاف‌های قومی را در کشور به نمایش گذاشت. هرچند این ناآرامی‌ها خیلی زود فرو نشستند اما این به معنای حل ریشه‌ای مسئله نبوده و نخواهد بود. در واقع، وسعت حوادث اخیر، ضرورت برخورد علمی و کارشناسانه — به جای برخورد امنیتی و نظامی — را با اینگونه مسائل، بار دیگر یادآور ساخت.

به هر روی، گر چه حل ریشه‌ای این تعارضات، مستلزم تغییرات کلان در نگاه‌ها و دیدگاه‌های سیاسی است، با این وجود، راه‌حل‌های مقتضی برای حل چنین مسائلی، به رفع هاله‌های اجتماعی میان افراد در زندگی روزانه نیز وابسته است. از این رو، ما در این پژوهش بر حل این مسائل در زندگی روزمره و روابط میان‌فردی تمرکز داریم. به امید آن روزی که مردم ایران (و همه مردم جهان) از هر نژاد و قوم و اعتقادی که باشند در کنار یکدیگر با صلح و آرامش زندگی کنند.

«در آسمان سرنوشت ایران، رنگین‌کمان دل‌انگیز قوم‌ها، آیین‌ها و عادات‌های گوناگون، زیر چتر بلند و باشکوه ملت، تاریخی مشترک را رقم زده است که آینده ایران عزیز نیز در گرو نگرهبانی از تابندگی این رنگین‌کمان است، که نه به اراده ما پدید آمده است و نه با عزم و تصمیم کسی از میان برخواهد خواست.»

سید محمد خاتمی

پایان‌نامه حاضر از پنج فصل تشکیل می‌شود:

فصل اول (کلیات) شامل مقدمه، بیان مسأله، ضرورت و اهمیت پژوهش، اهداف پژوهش، فرضیه‌های تحقیق، و

تعریف مفاهیم می‌شود.

در فصل دوم (ادبیات نظری) ابتدا به بررسی رویکردهای مختلف در مورد سنجش سرمایه اجتماعی میان‌گروهی (داخلی و خارجی) پرداخته و سپس به بررسی عوامل مؤثر بر عدم توجه به سرمایه اجتماعی میان‌گروهی، مبانی نظری و نظریه‌های مربوط به سرمایه اجتماعی میان‌گروهی پرداخته شده است.

فصل سوم (روش تحقیق) شامل دو قسمت می‌شود: در قسمت اول، به چالش‌های روش‌شناختی درباره سرمایه

اجتماعی پرداخته می‌شود؛ و در قسمت دوم، به فرایند نمونه‌گیری، شیوه نمونه‌گیری و مسائل مرتبط توجه شده است.

فصل چهارم (یافته‌ها و نتایج) به بررسی پایایی و اعتبار ابزار پیشنهادی اختصاص یافته است؛ همچنین در این

فصل به بررسی رابطه میان متغیرهای جامعه‌شناختی و سرمایه اجتماعی میان‌گروهی پرداخته شده است.

فصل پنجم به بحث و نتیجه‌گیری و نیز ارائه پیشنهادات برای تحقیقات بعدی مربوط می‌شود.

فصل اول:

کلیات

۱-۱- مقدمه

امروزه سرمایه اجتماعی یکی از مباحث اصلی و اساسی مراکز دانشگاهی، تحقیقاتی و برنامه‌ریزان دولتی در جوامع مدرن می‌باشد. به راستی که این مفهوم از اواخر دهه ۸۰ میلادی، یعنی زمانی که کلمن، بوردیو و پاتنام آن را وارد علوم اجتماعی کردند، تا به امروز همچنان سلطه خود را بر محافل علمی و پژوهشی جهان حفظ کرده است. حوزه‌های مختلفی همچون جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، اقتصاد و مدیریت، بدون هیچ عوارضی دروازه‌های خود را به سوی این مفهوم باز گشودند و مناسبات گسترش معانی و کاربردهای آن را فراهم آوردند. اصطلاح سرمایه اجتماعی در ایران با ورود به محافل رسانه‌ای به مانند مفهوم «گفتمان»^۱ در خطر ساده‌سازی بیش از حد قرار گرفت و در بسیاری از موارد معانی و کاربردهای نادرستی پیدا کرد.

گستره زیاد این مفهوم، تعریف آن را با دشواری مواجه ساخته است؛ به راستی تلاش برای یافتن تعریفی مشخص و دقیق از سرمایه اجتماعی کاری بس دشوار است. برخی از تعابیر و واژه‌هایی که در اشاره به سرمایه

اجتماعی به کار برده شده‌اند عبارتند از: انرژی اجتماعی^۱، چسب اجتماعی^۲، روح اجتماعی^۳، همبستگی اجتماعی، فضیلت مدنی، شبکه‌های اجتماعی، منابع اجتماعی و غیره.

به هر روی، امروزه سرمایه اجتماعی یکی از مباحث اساسی مراکز دانشگاهی و تحقیقاتی در جوامع مدرن است. بالطبع این مفهوم حتی بسیار زودتر از مفاهیم دیگر وارد جهان سوم شد و در مدتی بسیار کوتاه سفره خود را بر پهنه این گیتی گستراند؛ به جرأت می‌توان گفت «هیچ حوزه‌ای در تحلیل اجتماعی - اقتصادی و سیاست‌گذاری، از آنچه که بانک جهانی حلقه گمشده توسعه می‌نامد در امان نمانده است، از روسیه و جهان سوم گرفته تا زاغه‌نشین‌های آمریکای شمالی» (بن‌فاین، ۱۳۸۵: ۱۱).

۱-۲- بیان مسئله

از سال ۲۰۱۱ میلادی، رابرت پاتنام^۴ اصطلاحات «سرمایه اجتماعی درون‌گروهی» و «سرمایه اجتماعی میان‌گروهی» را یاب کرد. هرچند که این تقسیم‌بندی امر تازه‌ای نبود و کار گیرانوتیر^۵ (۱۹۷۳) درباره قدرت پیوندهای ضعیف نیز چنین تأکیدی را می‌رساند، اما پاتنام با کاربرد مشخص این اصطلاح، پیش از پیش آن را گسترش داد.

پایان‌نامه حاضر بر بعد میان‌گروهی سرمایه اجتماعی تأکید و تمرکز دارد؛ البته تقسیم‌بندی سرمایه اجتماعی به زیرمجموعه‌های آن در واقعیت امکان‌پذیر نیست. در واقع، «درون‌گروهی و بیرون‌گروهی نوعی مقوله‌بندی این یا آنی نیست که شبکه‌های اجتماعی را بتوان دقیقاً بر مبنای آنها تقسیم‌بندی نمود» (Pajak, 2006:3)، بلکه ما بایستی این ابعاد را بر روی یک پیوستار در نظر بگیریم و تنها به صورت کم‌رنگ یا پررنگ بودن می‌توانیم انواع درون‌گروهی یا میان‌گروهی را با هم مقایسه کنیم. فوکویاما نیز مفهوم «شعاع اعتماد» را در همین راستا مطرح می‌کند؛ در واقع، هر چه شعاع اعتماد بیشتری شود، میزان سرمایه اجتماعی میان‌گروهی نیز افزایش می‌یابد. ضمن اینکه، ممکن است، پیوندهای اجتماعی در برخی جهات، نوع درون‌گروهی، و در جهاتی دیگر، سرمایه اجتماعی میان‌گروهی را به وجود

-
1. Social Energy
  2. Social Glue
  3. Community Spirit
  4. R. D. Putnam
  5. M. S. Granovetter

آوردند (Healy, 2002)؛ مثلاً، پیوندهای اجتماعی در یک گروه قومی معین، احتمالاً سرمایه اجتماعی درون‌گروهی را ایجاد کرده و از شکل‌گیری پیوندهای اجتماعی با گروه‌های قومی دیگر، جلوگیری به عمل آورد؛ اما با این حال، می‌توانند در جهات دیگر (مثلاً طبقه اجتماعی، خانواده، مذهب، و جنس) به عنوان پلی میان گروه‌های متفاوت عمل کنند.

موضوع اصلی پژوهش حاضر، بررسی مفهوم سرمایه اجتماعی میان‌گروهی و سنجش میزان آن در شرایط و مقتضیات جامعه ایران است. امروزه سرمایه اجتماعی، به طور گسترده‌ای در ادبیات علوم اجتماعی مطرح شده، و «توجه نظریه پردازان مختلف جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، علوم اقتصادی، تحلیل‌گران توسعه و مدیریت را به خود معطوف کرده است» (همتی، ۱۳۸۶: ۲؛ به نقل از Isakka, 2006). اما آیا جوامع جهان سوم نیز می‌توانند از طرح بحث سرمایه اجتماعی سود ببرند؟ آیا سرمایه اجتماعی در جامعه ما مسئله‌ای اجتماعی است و پرداختن به آن ضرورت دارد؟ و آیا ادبیات ما در رابطه با سرمایه اجتماعی به معنای عام، آنچنان غنی است که به دنبال بررسی انواع آن هم باشیم؟

در پاسخ باید گفت که سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن در جوامع مختلف متفاوت است؛ اولویت و اهمیت دادن به هر یک از انواع سرمایه اجتماعی بستگی به شرایط زمانی و مکانی دارد. بدین بیان پژوهشگران بایستی به هنگام پرداختن به وضعیت سرمایه اجتماعی، شرایط و مقتضیات اجتماعی جامعه مورد مطالعه خود را مد نظر داشته باشند.

با این وجود، در این تحقیقات، دو مسئله پیش از همه جلب توجه می‌کند: ۱- فقدان شفافیت در سنجش تجربی سرمایه اجتماعی؛ و ۲- عدم توجه کافی به بعد میان‌گروهی سرمایه اجتماعی. بدین ترتیب، پژوهش‌های انجام گرفته در این حوزه، چه در خارج و چه در داخل ایران، عموماً به نوع درون‌گروهی آن معطوف بوده‌اند. در موارد بسیار نادری هم که به نوع میان‌گروهی پرداخته شده، عمدتاً در سطح نظری بوده است. شاید بتوان دلیل اصلی توجه زیاد به نوع درون‌گروهی را در اعتقاد شدید به این مسئله یافت که افراد تمایل به ایجاد پیوندهای اجتماعی با همسانان خود دارند؛ و نیز در این امر که مردم دوست دارند روابطشان را در درجه اول با افرادی توسعه دهند که به لحاظ ویژگی‌های اجتماعی (همچون تحصیلات، درآمد، سن، شغل و غیره) با آنها شباهت زیادی داشته باشند. این باور به این عقیده انجامیده است که کنش‌های متقابل همسان‌گرایانه در بنیان الگوی غالب پیوندهای اجتماعی قرار دارد. به هر روی، با توجه به شماری از یافته‌های مهم و جدید علوم اجتماعی، همچون اضطراب منزلتی (دی‌باتون، ۲۰۰۴)، تحرک صعودی